
Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 343.85:343.137.5(477)

DOI 10.33244/2617-4154.3(24).2026.212-220

О. М. Бодунова,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри правничої лінгвістики,
Державний податковий університет*

O. M. Bodunova,

*Doctor in Law Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Legal Linguistics
of the Educational and Scientific Institute of Law,
State Tax University
email: olesalasuk@gmail.com*

ORCID 0000-0001-9179-5985

ПРОБАЦІЯ В МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

PROBATION IN THE MECHANISM FOR IMPLEMENTING UKRAINE'S CRIMINAL LEGAL POLICY TOWARDS MINORS

Метою статті є комплексне дослідження правових та організаційних засад застосування пробації щодо неповнолітніх в Україні, визначення особливостей її реалізації, виявлення проблем правового регулювання й обґрунтування напрямів удосконалення ювенальної пробації з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав дитини. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-правових методів. Діалектичний метод використано для з'ясування сутності та розвитку пробації як складової системи кримінальної юстиції; системно-структурний – для встановлення місця ювенальної пробації в механізмі кримінально-правового впливу; формально-юридичний – для аналізу положень кримінального, кримінально-виконавчого законодавства та законодавства у сфері пробації; порівняльно-правовий – для зіставлення

Ця робота ліцензується відповідно до [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

© Бодунова О. М., 2026

національного правового регулювання з міжнародними стандартами поводження з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом; статистичний – для визначення тенденцій практичного застосування пробації щодо неповнолітніх. У результаті дослідження розкрито особливості правового статусу неповнолітніх суб'єктів пробації, проаналізовано зміст досудової доповіді, пробаційного нагляду, соціально-виховної роботи та інших заходів, спрямованих на виправлення й ресоціалізацію неповнолітніх без їхньої ізоляції від суспільства. Встановлено потребу в індивідуалізації пробаційного впливу з урахуванням віку, соціального середовища, потреб і ризиків повторної кримінально-протиправної поведінки неповнолітнього. Обґрунтовано доцільність посилення взаємодії органів пробації зі службами в справах дітей, закладами освіти, органами соціального захисту та іншими суб'єктами, залученими до процесу ресоціалізації. Зроблено висновок, що подальший розвиток ювенальної пробації має ґрунтуватися на пріоритеті найкращих інтересів дитини, індивідуалізації заходів впливу й розширенні реабілітаційної та превентивної складових пробації.

Ключові слова: пробація, ювенальна пробація, ювенальна юстиція, неповнолітній, пробаційний нагляд, кримінально-правова політика, кримінальне право, кримінально-виконавча політика, ресоціалізація, кримінальна відповідальність, права дитини.

The purpose of the article is a comprehensive study of the legal and organizational principles of the application of probation for minors in Ukraine, determining the features of its implementation, identifying problems of legal regulation and substantiating directions for improving juvenile probation taking into account international standards for the protection of children's rights. The methodological basis of the study is a set of general scientific and special legal methods. The dialectical method was used to clarify the essence and development of probation as a component of the criminal justice system; the systemic-structural method was used to establish the place of juvenile probation in the mechanism of criminal-legal influence; the formal-legal method was used to analyze the provisions of criminal, criminal-executive legislation and legislation in the field of probation; comparative-legal method was used to compare national legal regulation with international standards for the treatment of minors who are in conflict with the law; statistical method was used to determine trends in the practical application of probation for minors. As a result of the study, the features of the legal status of minor subjects of probation were revealed, the content of the pre-trial report, probation supervision, social and educational work and other measures aimed at the correction and resocialization of minors without their isolation from society were analyzed. The need for individualization of probationary influence was established, taking into account the age, social environment, needs and risks of repeated criminal and illegal behavior of the minor. The feasibility of strengthening the interaction of probation agencies with children's services, educational institutions, social protection agencies and other entities involved in the resocialization process was substantiated. It was concluded that the further development of juvenile probation should be based on the priority of the best interests of the child, individualization of influence measures and expansion of the rehabilitation and preventive components of probation.

Keywords: *probation, juvenile probation, juvenile justice, minor, probation supervision, criminal law policy, criminal law, criminal enforcement policy, resocialization, criminal responsibility, child rights.*

Постановка проблеми. Сучасна кримінально-правова політика України спрямована на забезпечення оптимального балансу між охороною суспільства від кримінальних правопорушень, захистом прав людини та реалізацією засад гуманізму й економії кримінальної репресії. У цих умовах особливого значення набуває пошук ефективних альтернатив ізоляції особи від суспільства, здатних забезпечити досягнення цілей кримінальної відповідальності без застосування позбавлення волі. Одним із ключових інструментів реалізації таких підходів є пробація, яка поєднує елементи державного контролю, соціально-виховного впливу та ресоціалізації правопорушника.

Пробація вже давно перестала розглядатися виключно як альтернатива позбавленню волі. У сучасних європейських правових системах вона є самостійним засобом реалізації кримінально-правової політики, що забезпечує виконання завдань кримінального права через індивідуалізації кримінально-правового впливу, зниження рівня рецидивної злочинності, сприяння соціальній адаптації засуджених і мінімізації негативних наслідків ізоляції особи від суспільства. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам у сфері виконання кримінальних покарань і розвитку відновного правосуддя.

Для України проблематика пробації набула особливої актуальності у зв'язку з реформуванням кримінального й кримінально-виконавчого законодавства, розвитком служби пробації та запровадженням Законом України від 23 серпня 2023 року № 3342-IX нового виду покарання – пробаційного нагляду [1]. Зазначені зміни свідчать про поступову трансформацію ролі пробації: із переважно кримінально-виконавчого інституту вона перетворюється на важливий елемент механізму реалізації кримінально-правової політики держави. Водночас у науковій літературі недостатньо дослідженими залишаються питання кримінально-правової природи пробації, її місця в системі засобів реалізації кримінально-правової політики та впливу на досягнення цілей кримінальної відповідальності, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Актуальність застосування пробації щодо неповнолітніх підтверджується статистичними показниками судової практики та діяльності органів пробації. Так, 2024 року в Україні було засуджено 903 неповнолітніх, із яких 429 осіб, або 47,5 %, звільнено від відбування покарання з випробуванням, тоді як покарання у виді позбавлення волі на певний строк призначено 135 неповнолітнім (15 %). Упродовж цього року на обліку органів пробації перебували 826 неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням. У I півріччі 2025 р. через облік органів пробації пройшли 684 неповнолітні засуджені, а станом на 1 липня 2025 р. на обліку перебували 418 неповнолітніх, з яких 151 особі було призначено покарання у виді пробаційного нагляду, а 234 особи були звільнені від відбування покарання з випробуванням [2]. Наведені показники свідчать про істотну роль пробаційних механізмів у системі кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення неповнолітніх і демонструють практичну орієнтацію державної політики на застосування заходів, не пов'язаних з ізоляцією неповнолітнього від суспільства.

Стан наукової розробленості проблеми. До ухвалення Закону України «Про пробацію» у вітчизняній кримінально-правовій науці не існувало єдиного підходу до визначення правової природи пробації. Аналіз наукових праць свідчить, що дослідники розглядали її як форму звільнення від відбування покарання з випробуванням (І. С. Яковець), альтернативу позбавленню волі та систему наглядових і соціально-виховних заходів (І. Г. Богатирьов, В. М. Лиска), спеціалізовану службу з виконання кримінально-правових заходів або комплексну модель соціальної роботи з правопорушниками (Д. В. Ягунов, О. І. Богатирьова). Відмінності в наукових підходах були зумовлені насамперед запозиченням різних зарубіжних моделей пробації, а також відсутністю законодавчого визначення її місця в системі національного права.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній українській правовій доктрині та практиці функціонування пробація оцінюється неоднозначно: з одного боку, її розглядають як важливий інструмент гуманізації кримінальної юстиції, індивідуалізації кримінально-правового впливу та запобігання повторній злочинності, а з іншого – звертають увагу на проблеми її інституційної спроможності, кадрового забезпечення, ефективності пробаційних програм і належної взаємодії з іншими суб'єктами кримінальної юстиції. Водночас у наукових працях пробація переважно досліджується в контексті виконання покарань і застосування альтернатив позбавленню волі, тоді як її місце в механізмі реалізації кримінально-правової політики держави залишається недостатньо визначеним. Насамперед потребує додаткового дослідження питання про те, чи повинна пробація розглядатися лише як інститут виконання кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового характеру, чи її функціональне призначення є ширшим і охоплює участь у реалізації превентивного, соціально-виховного та ресоціалізаційного напрямів кримінально-правової політики. Недостатньо розробленими залишаються також критерії оцінювання ефективності пробації, співвідношення її наглядових і соціально-виховних функцій, меж застосування пробаційних інструментів та їх узгодженості з принципами індивідуалізації кримінальної відповідальності, справедливості й пропорційності кримінально-правового впливу. Окремої уваги потребує проблема забезпечення належної взаємодії органів пробації із судами, органами прокуратури, досудового розслідування, місцевого самоврядування та суб'єктами соціальної підтримки, оскільки від узгодженості їхньої діяльності значною мірою залежить досягнення мети пробації. Особливої актуальності зазначені питання набувають в умовах воєнного стану, коли змінилися соціальні характеристики осіб, які перебувають у конфлікті із законом, посилилися міграційні й безпекові процеси, а перед державою постали додаткові завдання щодо ресоціалізації та соціальної адаптації відповідних категорій осіб. Отже, невирішеною залишається проблема формування цілісного наукового підходу до визначення пробації як функціонального елементу кримінально-правової політики України та встановлення її реального потенціалу в забезпеченні превентивної спрямованості кримінально-правового впливу, зниженні рівня повторної злочинності та забезпеченні балансу між інтересами суспільства, правами потерпілих і потребою в ресоціалізації особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Метою статті є дослідження місця та ролі пробації в механізмі реалізації кримінально-правової політики України щодо неповнолітніх з урахуванням сучасних тенденцій гуманізації кримінальної юстиції, євроінтеграційних процесів і потреби в посиленні превентивної спрямованості державної політики у сфері запобігання злочинності неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. У сучасному українському суспільстві сформувалися різні підходи до оцінювання доцільності запровадження й розвитку системи ювенальної юстиції та пробації загалом. Частина дослідників і представників громадськості розглядає її як вагомий компонент сучасної системи правосуддя, покликаний забезпечити належний захист прав та інтересів дітей, тоді як інші вбачають у такій моделі потенційні ризики для сімейних відносин і надмірного втручання держави у сферу виховання дітей. Зокрема, окремі громадські організації та представники духовенства публічно висловлювали заперечення щодо запровадження ювенальної юстиції в Україні, обґрунтовуючи свою позицію її невідповідністю традиційним підходам до виховання дітей, можливістю посилення державного контролю над сім'єю та ризиком розширення повноважень органів соціального захисту й судових інституцій. Водночас сама активність представників громадськості в цій дискусії має позитивне значення, оскільки засвідчує суспільну зацікавленість у питаннях формування нових правових механізмів захисту прав дитини.

Одним із предметів критики є можливість виникнення практики необґрунтованого втручання державних органів у сімейні відносини, зокрема вилучення дітей із сімей, які формально не становлять загрози для їхнього розвитку, але перебувають у складному матеріальному становищі. Окремі автори також звертають увагу на ризик надання працівникам соціальних служб і судових органів надмірно широких дискреційних повноважень, що за відсутності належних правових гарантій може створювати передумови для зловживань [2, с. 5].

Відповідно до іншого аспекту проблеми ефективне функціонування ювенальної юстиції неможливе без належно розвиненої системи соціальної, психологічної та медичної допомоги дітям. Йдеться, зокрема, про вагомість існування спеціалізованих служб для лікування та реабілітації неповнолітніх із залежностями, професійного психологічного супроводу дітей, які вчинили кримінальні правопорушення або щодо яких застосовуються примусові заходи виховного характеру, а також роботи з дітьми групи ризику.

Ця позиція видається обґрунтованою, оскільки належне функціонування ювенальної юстиції передбачає не лише створення спеціалізованих судових чи процесуальних процедур, а й формування комплексної системи соціальної, психологічної та медичної підтримки дітей. Відсутність відповідної інфраструктури може суттєво знизити ефективність правових механізмів і призвести до формального застосування передбачених законом процедур без реального досягнення їхньої соціально-виховної та превентивної мети. Водночас наукові дослідження звертають увагу на поширеність психічних розладів і психічних аномалій, особливо серед підлітків [3, с. 74], а також на наявність зв'язку між психічними аномаліями в межах осудності та насильницькою злочинністю неповнолітніх [4, с. 5]. Це зі свого боку актуалізує потребу в комплексному підході до запобігання протиправній поведінці дітей, у якому правові заходи мають поєднуватися із соціальною, психологічною та медичною допомогою.

Бодунова О. М. Пробація в механізмі реалізації кримінально-правової політики України щодо неповнолітніх

Сутність пробації полягає в застосуванні до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, визначених судом обмежень і процесуальних обов'язків, поєднаних із соціально-виховним впливом, психологічною та іншими формами підтримки, спрямованими на її ресоціалізацію й недопущення повторного правопорушення [5, с. 45–49]. У цьому контексті пробація може розглядатися як важливий елемент системи ювенальної юстиції, оскільки її застосування дає змогу забезпечити індивідуалізований підхід до неповнолітньої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, без ізоляції її від суспільства та сімейного середовища. Залежно від характеру вчиненого правопорушення, особи правопорушника й визначених судом ризиків пробаційний вплив може передбачати виконання певних обов'язків, зокрема проходження лікування, продовження навчання або професійної підготовки, повідомлення про зміну місця проживання чи роботи, прибуття за викликом уповноваженого органу або суду, а також участь у відповідних корекційних і соціально-виховних програмах.

За своїм функціональним призначенням такий механізм частково співвідноситься із положеннями статті 75 Кримінального кодексу України щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням, однак пробація не зводиться лише до встановлення й контролю за виконанням визначених судом обов'язків [6]. Її зміст є значно ширшим і охоплює комплекс заходів соціального, психологічного та виховного характеру, спрямованих на усунення причин і умов протиправної поведінки, формування мотивації до позитивних змін, розвиток соціально прийнятних моделей поведінки, запобігання агресивним проявам і зниження ризику повторного вчинення кримінальних правопорушень.

Особливого значення зазначені положення набувають щодо неповнолітніх, оскільки застосування виключно каральних механізмів до цієї категорії осіб не завжди забезпечує досягнення цілей кримінально-правового реагування, тоді як поєднання наглядових заходів із соціально-виховною та корекційною роботою створює передумови для більш ефективної ресоціалізації. Водночас розвиток пробації в Україні впродовж останніх років супроводжується активним удосконаленням її нормативного та інституційного забезпечення. Органами державної влади, науковою спільнотою та громадськими організаціями здійснюються заходи, спрямовані на гуманізацію кримінальної та кримінально-виконавчої політики, реформування пенітенціарної системи, удосконалення системи роботи з неповнолітніми правопорушниками та розширення застосування альтернативних позбавленню волі заходів. У цьому напрямі ухвалено низку нормативно-правових актів і розроблено законодавчі ініціативи, спрямовані на подальше впровадження пробаційних механізмів. Водночас подальший розвиток цього інституту потребує не лише розширення його нормативної бази, а й чіткого визначення місця пробації в механізмі реалізації кримінально-правової політики України, зокрема її співвідношення із кримінальною відповідальністю, покаранням, заходами кримінально-правового характеру та системою запобігання повторній злочинності.

На нашу думку, сучасна українська модель пробації потребує переходу від переважно наглядово-контрольної парадигми до інтегрованої моделі індивідуалізованого пробаційного впливу. Її сутність полягає в поєднанні правових обмежень і обов'язків, визначених

судом, із комплексом соціально-виховних, психологічних, освітніх, медичних та інших заходів, зміст яких має визначатися з урахуванням конкретних характеристик особи, причин її протиправної поведінки та рівня ризику повторного правопорушення.

В основу запропонованої моделі доцільно покласти принцип індивідуалізації пробаційного впливу. Формальне покладення на всіх засуджених однакового переліку обов'язків не відповідає природі пробації як інструменту ресоціалізації. Пробаційний вплив має бути диференційованим і відповідати конкретним криміногенним потребам особи. Якщо ризик повторного правопорушення пов'язаний із залежністю від психоактивних речовин, індивідуальний план має передбачати відповідне лікування та реабілітацію; якщо визначальним чинником є відсутність освіти або професійних навичок – заходи щодо продовження навчання чи професійної підготовки; у разі проблем із працевлаштуванням – сприяння професійній орієнтації та соціальній адаптації; за наявності агресивної або конфліктної поведінки – участь у відповідних корекційних програмах.

Першим структурним елементом запропонованої моделі має стати *системне оцінювання ризиків і потреб особи*. Таке оцінювання повинно здійснюватися не формально, а як комплексне дослідження соціальних, психологічних, поведінкових та інших чинників, які можуть впливати на ймовірність повторного правопорушення. Її результати повинні мати практичне значення для визначення змісту пробаційної програми та бути належно враховані судом під час обрання відповідного виду кримінально-правового реагування.

Другим елементом має бути *індивідуальний пробаційний план*, який повинен стати центральним організаційним інструментом пробації. У такому плані доцільно визначати конкретні цілі ресоціалізації, встановлені судом обов'язки, заходи соціально-виховного та психологічного впливу, освітні або професійні завдання, відповідні лікувальні чи реабілітаційні заходи, порядок взаємодії з пробаційним органом і критерії оцінювання позитивної динаміки особи.

Важливою характеристикою такого плану має бути його *динамічність*. Пробація не повинна перетворюватися на незмінний перелік обмежень, які особа формально виконує впродовж усього визначеного строку. Зміна поведінки, соціального статусу, рівня ризику або інших обставин повинна зумовлювати можливість перегляду змісту пробаційного плану. У разі позитивної динаміки окремі обмеження й інтенсивність наглядових заходів можуть зменшуватися, тоді як виникнення нових ризиків має бути підставою для коригування відповідних заходів у межах, установлених законом.

Третім елементом запропонованої моделі є *мультидисциплінарний характер пробаційного впливу*. Ефективність пробації не може забезпечуватися лише працівником пробаційного органу, оскільки проблеми, які зумовлюють кримінальну поведінку особи, часто виходять за межі суто юридичної площини. Тому до реалізації індивідуального плану, залежно від конкретної ситуації, доцільно залучати психологів, соціальних працівників, педагогів, медичних працівників, фахівців із професійної орієнтації та інших спеціалістів. Взаємодія між такими суб'єктами повинна здійснюватися на основі чіткого розмежування компетенції та з дотриманням вимог щодо захисту персональних даних і конфіденційності.

Особливого значення запропонована модель набуває у сфері ювенальної пробації. На нашу думку, пробація щодо неповнолітніх не повинна бути механічною адаптацією дорослої моделі до вікової категорії дітей. Вона має становити самостійний напрям кримінально-правової політики, в якому пріоритет надається виховному, відновному, освітньому та ресоціалізаційному впливу.

Принциповою відмінністю ювенальної пробації має бути внесення сімейного середовища до предмета пробаційної роботи. Неповнолітній є особою, соціалізація якої безпосередньо пов'язана із сім'єю, освітнім середовищем і найближчим соціальним оточенням. Тому у випадках, коли причини кримінальної поведінки пов'язані із сімейними конфліктами, неналежним виконанням батьківських обов'язків, насильством, залежностями батьків, відсутністю належного нагляду або соціальною занедбаністю, пробаційні заходи повинні охоплювати роботу не лише з неповнолітнім, а й із його сім'єю.

Отже, щодо неповнолітніх доцільно застосовувати модель, яку умовно можна визначити як «пробацію через корекцію середовища». Її зміст полягає в тому, що завданням держави є не лише контроль за поведінкою дитини, а й створення умов, за яких вона зможе повернутися до нормального освітнього, сімейного та соціального середовища.

Важливим компонентом моделі має бути також періодичне оцінювання результативності пробації. Критеріями її ефективності повинні бути не кількість проведених зустрічей чи формальне виконання адміністративних процедур, а фактичні результати: зниження рівня ризику повторного кримінального правопорушення, стабілізація соціального статусу особи, працевлаштування або продовження навчання, припинення залежної чи агресивної поведінки, відновлення соціальних зв'язків і щодо неповнолітніх – позитивна динаміка сімейної та освітньої адаптації.

Висновки. Запропонована модель дає змогу розглядати пробацію як самостійний і системоутворювальний елемент реалізації кримінально-правової політики України. Її сутність полягає в переході від формального нагляду за особою до індивідуалізованого, ризик-орієнтованого й мультидисциплінарного впливу, спрямованого на ресоціалізацію та запобігання повторній злочинності. Особливо важливим є формування самостійної моделі ювенальної пробації, у межах якої дитина розглядається не лише як суб'єкт кримінально-правового реагування, а передусім як особа, процес соціалізації якої ще триває і щодо якої держава має забезпечити можливість позитивної зміни поведінки.

Саме в цьому вбачаємо перспективний напрям подальшого розвитку пробації в Україні: не просто контролювати особу після вчинення кримінального правопорушення, а створити інституційний механізм, здатний усунути або мінімізувати ті чинники, які зумовили її кримінальну поведінку. Такий підхід відповідає превентивному призначенню кримінально-правової політики й водночас створює передумови для зменшення застосування позбавлення волі, зниження рецидивної злочинності та забезпечення реальної, а не декларативної ресоціалізації правопорушників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>
2. Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації». URL : <https://www.probation.gov.ua/analitichna-informaciya>
3. Михайлова І. Пробація щодо неповнолітніх як механізм запобігання злочинам неповнолітніх. *National law journal: teory and practice*. 2014. № 4. С. 224–229. URL : https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Probatsiya%20shchodo%20nepovnolitnikh%200yak%20mekhanizm%20zapobihannya%20zlochynam%20nepovnolitnikh.pdf
4. Лень В. Психічне здоров'я населення України – одне з першочергових завдань держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 8 (34). С. 74.
5. Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Нац. Акад. внутр. справ України. К., 2005. С. 5.
6. Василевич В. В., Михайлова І. М. Кримінологічне обґрунтування запровадження інститутів відновного правосуддя та пробації в Україні. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 45–49.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Дата надходження 05.08.2026

Дата прийняття після рецензування 10.08.2026

Дата рекомендації 27.08.2026

Дата публікації 30.09.2026